

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 364-786.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.11>

Інна ЖУРБА

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри соціального забезпечення, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006

ORCID: 0000-0003-2461-0789

Олександр ЯКУШЕВ

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціального забезпечення, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006

ORCID: 0000-0002-0699-1795

Людмила ТЕРНОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри соціального забезпечення, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006

ORCID: 0000-0002-3395-4025

Наталія САМАРА

викладач кафедри соціального забезпечення, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006

ORCID: 0000-0001-9881-806X

Юлія ПРИСЯЖНЕНКО

магістр кафедри соціального забезпечення, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006

ORCID: 0000-0002-6402-9991

Бібліографічний опис статті: Журба, І., Якушев, О., Тернова, Л., Самара Н., Присяженко, Ю. (2023). Основні напрямки та підходи щодо соціальної реабілітації учасників бойових дій в сучасних збройних конфліктах. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 78–86, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.11>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ПІДХОДИ ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

З моменту виникнення військових конфліктів виникає потреба в проведенні соціальної реабілітації осіб, які беруть участь у них. Причому, звичайно, будь-яка людина, яка виявилася залученою до збройного зіткнення, отримує невиліковну психічну травму, а її повернення в мирне життя і до нормального функціонування вимагає значних зусиль з боку суспільства. Ця проблема гостро стоїть перед активними учасниками збройних конфліктів, що борються зі зброєю в руках.

Психосоціальна реабілітація – це один із видів допомоги, яку надають кваліфіковані фахівці окремим особам або групам для оптимізації психофізіологічного стану, когнітивних процесів, поведінки, спілкування та виконання індивідуальної та групової діяльності. Реабілітація спрямована на відновлення психологічного функціонування, особистісних якостей та системи міжособистісних стосунків учасників бойових дій, щоб вони могли успішно виконувати бойові завдання та функціонувати в мирному суспільстві. Тобто, суб'єктами реабілітації є ті, хто отримав бойову травму, що проявилася гостро або із запізненням. Психосоціальна реабілітація воїнів, травмованих під час бойових дій, спрямована на визначення їх психологічної структури з метою оптимізації розвитку та функціонування особистості в конкретних життєвих умовах.

Важливість та необхідність наукових досліджень, у тому числі соціологічних, у цій галузі пояснюється тим, що зараз системний підхід до вирішення даної проблеми залишається недостатньо розробленим. Неповністю

використовуються існуючі технології у системі контролю над станом здоров'я та соціальної адаптації військово-вслужбовців – учасників збройних конфліктів. В результаті серед них спостерігається високий рівень захворюваності та інвалідизації. Тим часом найбільш явні прояви порушень пов'язані саме з пораненнями та каліцтвами, тому як у минулому, так і сьогодні завжди насамперед йдеться про медичну реабілітацію.

Ключові слова: соціальна реабілітація, військово-службовець, надзвичайна ситуація, стресовий розлад.

Inna ZHURBA

PhD in Economy, Associate Professor, Head of the Department of Social Welfare, Cherkasy State Technological University, 460, Shevchenka Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18006

ORCID: 0000-0003-2461-0789

Oleksandr YAKUSHEV

PhD in Economy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Welfare, Cherkasy State Technological University, 460, Shevchenka Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18006

ORCID: 0000-0002-0699-1795

Lyudmila TERNOVA

PhD in Economy, Associate Professor of the Department of Social Welfare, Cherkasy State Technological University, 460, Shevchenka Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18006

ORCID: 0000-0002-3395-4025

Nataliia SAMARA

Lecturer of the Department of Social Welfare, Cherkasy State Technological University, 460, Shevchenka Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18006

ORCID: 0000-0001-9881-806X

Yuliia PRYSIAZHNEKO

Master of the Department of Social Welfare, Cherkasy State Technological University, 460, Shevchenka Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18006

ORCID: 0000-0002-6402-9991

To cite this article: Zhurba, I., Yakushev, O., Ternova, L., Samara N., Prysiashnenko Y. (2023). Osnovni naprjamky ta pidhody shhodo social'noi' rehabilitacii' uchasnykiv bojovyh dij v suchasnyh zbrojnyh konfliktah [The main directions and approaches to social rehabilitation of combat participants in current armed conflicts]. *Vvichlyvist. Humanitas, 4*, 78–86, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.11>

BASIC DIRECTIONS AND APPROACHES FOR SOCIAL REHABILITATION OF PARTICIPANTS IN COMBAT ACTIONS IN CURRENT EMERGENCY CONFLICTS

Since the beginning of military conflicts, that is, in fact, since the earliest times of human history, there is a need for social rehabilitation of their participants. Moreover, of course, any person who was involved in an armed conflict receives incurable mental trauma, and his return to a peaceful life and to normal functioning requires significant efforts on the part of society. This problem is acutely faced by active participants in armed conflicts fighting with weapons in their hands.

Psychosocial rehabilitation is one of the types of assistance provided by qualified specialists to individuals or groups to optimize the psychophysiological state, cognitive processes, behavior, communication, and performance of individual and group activities. Rehabilitation is aimed at restoring psychological functioning, personal qualities and the system of interpersonal relations of combatants so that they can successfully perform combat tasks and function in a peaceful society. That is, the subjects of rehabilitation are those who received a combat injury that manifested itself acutely or with a delay. Psychosocial rehabilitation of soldiers injured during hostilities is aimed at determining their psychological structure in order to optimize the development and functioning of the individual in specific life conditions.

The importance and necessity of scientific research, including sociological research, in this field is explained by the fact that currently the systematic approach to solving the mentioned problem remains insufficiently developed. Existing technologies are not fully used in the system of health control and social adaptation of servicemen participating in armed conflicts. As a result, there is a high level of morbidity and disability among them. Meanwhile, the most obvious manifestations of violations are related to injuries and mutilations, therefore, both in the past and today, it is always primarily about medical rehabilitation.

Key words: social rehabilitation, military serviceman, emergency situation, stress disorder.

Актуальність проблеми. Загальний стан українського суспільства залежить від багатьох факторів, які можуть позитивно або негативно вплинути на кожну людину. Серед цих факторів часто виділяють духовний, економічний, демографічний та політичний стани в країні, які часто взаємопов'язані між собою. Надзвичайні ситуації бувають різних рівнів та класифікацій, що також істотно впливають на кожного громадянина.

На даний момент існує надзвичайна ситуація загальнодержавного рівня, соціально-політичного та воєнного характеру спричинена діями російської влади проти українського народу та суверенності держави. Під час воєнного стану кожен потребує соціального захисту та допомоги. Учасники локальних збройних конфліктів не є виключенням, а скоріше об'єктом посиленої уваги, адже специфіка військової служби вимагає посиленого фізичного та психоемоційного навантаження, які можуть призвести до серйозних проблем зі здоров'ям.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Огляд та аналіз зарубіжної й вітчизняної літератури тематично направлені на тему соціальної реабілітації учасників бойових дій в сучасних збройних конфліктах представлені науковцями: Н. Коуплендом, М. Корольчуком, Г. Тімченком, В. Стасюк та ін.

Мета дослідження. Метою статті є обґрунтування теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо основних напрямків та підходів щодо соціальної реабілітації учасників бойових дій в сучасних збройних конфліктах

Викладення основного матеріалу дослідження. Військові дії на території України актуалізує тему посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Результати міжнародних досліджень у країнах, охоплених війною, показують, що поширеність посттравматичних стресових розладів подвоюється до 15-20% серед людей, які жили у зонах бойових дій (як військових, так і цивільних) (Проданова, Захарова, Якушев, Якушева, 2022). Водночас дослідження показують, що більшість людей, які пережили травматичну подію, не мають проблем із психічним здоров'ям; значна кількість людей із посттравматичним стресовим розладом одужує спонтанно. Отже, важливо не перебільшувати проблему, але при цьому не зменшувати її значення. Важливо також визнати, що значна частина людей, які пережили травма-

тичну подію, не відчувають проблем з психічним здоров'ям відразу, але можуть виникнути через певний період часу. Варто пам'ятати, що ці проблеми можуть проявлятися не лише у ПТСР, а й у вигляді інших розладів, зокрема: вживання наркотичних речовин, депресія, тривожні розлади, втрата контролю, гнів тощо.

Певна частина учасників локальних збройних конфліктів потребують в психологічній та медичній реабілітаціях для профілактики або лікування. Комплексна медико-психологічна реабілітація (або допомога) та соціальна підтримка воїнів, які брали участь у бойових діях – необхідна в наш час.

Алгоритм надання первинної допомоги при ПТСР має декілька етапів. На першому визначається ризик формування ПТСР. На це впливають пережиті травматичні події. На другому етапі використовується опитувальник із семи запитань.

Більше чотирьох позитивних відповідей означає ймовірну присутність ПТСР. На третьому етапі, якщо визначено посттравматичний стресовий синдром, виявляється або спростовується суїцидальний намір. Для цього використовують спеціальні тести. Якщо у людини високий ризик схильності до суїциду, її направляють на вторинну медичну допомогу.

Четвертий етап необхідний для того, щоб в доступній формі надати необхідну інформацію про перебіг захворювання, загальний стан здоров'я, рекомендації для поліпшення стану та лікування.

Надання первинної допомоги проводиться на п'ятому етапі і має такі заходи: консультування, діагностика, підвищення мотивації, надійне терапевтичне середовище (9).

Проведення терапії, слідкування за станом та динамікою здійснюється на шостому етапі. Етап сьомий необхідний для підтримувальної терапії (закріплення навичок, підвищення рівня адаптації). Восьмий етап є заключним, підводяться підсумки, аналіз позитивного напрямку лікування. Загалом, проводиться двадцять сеансів, з періодичністю два або три рази на тиждень (Журба, Якушев, Губар, Тернова, Самара, 2021).

Сам процес реабілітації складається з різних елементів. Наприклад, фізіотерапія використовує природні механізми адаптації організму для спеціального лікування розладів функцій орга-

нізму, фізіотерапія, гідротерапія, міофасціальна інструментальна терапія, пропріоцептивне перевиховання, структурна остеопатія, тейпування, масажі та ін. На рис. 1 схематично зображені медико-психологічні заходи реабілітації.

Рис. 1. Заходи медико-психологічної реабілітації

Є різні способи терапії. Наприклад, трудотерапія спрямована на тренування або повторне тренування рухів і здібностей, які не були розвинені або були втрачені через хворобу чи травму. Вона спрямована на підвищення незалежності пацієнта в повсякденній діяльності.

Оздоровча освіта передбачає форуми, бесіди та семінари, які проводять експерти з охорони здоров'я. Це дає можливість дізнаватися більше про хвороби, отримувати поради та обмінюватися досвідом (9).

Посттравматичний тренінг застосовується для людей, які пережили фізичну та психологічну травму. Позитивний ріст пов'язаний з психологічною стійкістю, соціальною адаптацією та позитивними емоціями. Таким чином, після тренінгу відбувається когнітивне переосмислення травми, виявлення її позитивного впливу на світогляд і розробка нових життєвих цілей. Ключова тематика тренінгу: переосмислення сенсу життя та зміна життєвих пріоритетів; травма як основа саморозвитку; формування нового «Я-образу» та прийняття свого тіла. Потрібно враховувати особливості травми, типу психіки, індивідуальні ознаки, стать та вік. Наприклад, люди віком до 25 років легше сприймають зміни, відповідно, простіше переосмислюють життєві цінності. Більш складніша вікова категорія від 55 років, це зумовлено віковими особливостями (9).

Діагностика психічного статусу, рівня нервово-психічної активності психологами та пси-

хіатрами має становити основний зміст обстеження військовослужбовців після повернення із зони бойових дій. При цьому особлива увага приділяється проведенню групових та індивідуальних бесід, у ході яких ветерани орієнтуються на розуміння проблем, що виникають за соціально-психологічної адаптації воїнів до нормальних умов життя.

Якщо розглядати державну допомогу військовослужбовцям, то згідно пункту дев'ятнадцять частини першої статті шість Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» військовослужбовці та працівники Збройних Сил України та ін. у встановленому порядку законодавства визначаються як учасниками бойових дій.

У сучасному суспільстві як ніколи актуальна тема повернення учасників бойових дій до життя після виконання службових обов'язків шляхом реабілітації.

Одним із головних напрямків діяльності державної влади є реабілітація учасників бойових дій, адже важливо створювати та реалізовувати ініціативи з соціального захисту військовослужбовців, спрямовані на збереження або відновлення їх фізичного та психологічного здоров'я, досягнення ними соціально-психологічного благополуччя.

Станом на 01.07.2019 згідно з показниками Міністерства у справах ветеранів України, кількість осіб, які мають статус учасника бойових дій становить 369 451 (див. рис. 2). Жінки становлять 4.1% (тобто, 15 тисяч осіб).

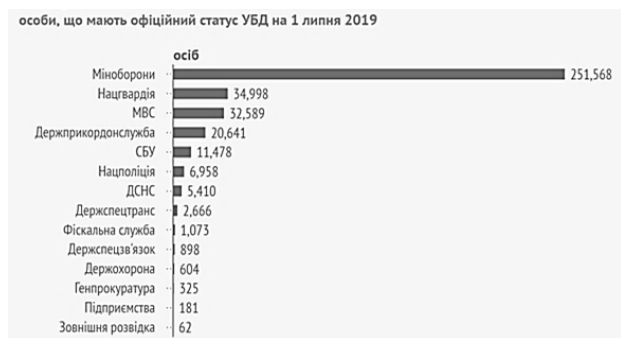

Рис. 2. Особи з офіційним статусом учасника бойових дій на 01.07.19

Станом на 12.09.22 учасників бойових дій налічувалося майже 500 тисяч осіб (2). Станом на 09.12.22 чисельність осіб становить понад 670 тисяч (учасники бойових дій, учасники

війни). На даний момент статистика в тестовому режимі і відображає лише приблизну ситуацію. До сих пір проводиться уточнення та верифікація статистичних даних. Загалом учасників бойових дій 58% від загального числа, а учасників війни – 20,8% (див. рис. 3). Кількість чоловіків 494 тисячі, жінок – 175 тисяч (1).

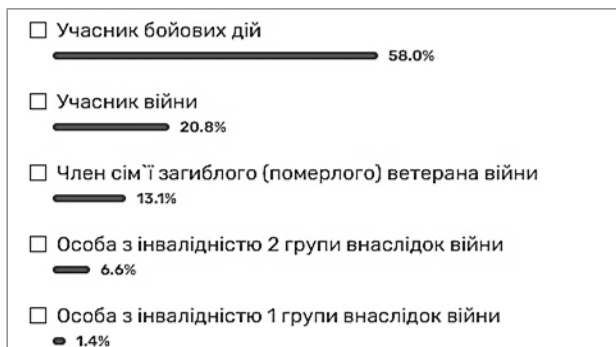

Рис. 3. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України (1)

Державні соціальні заходи для підтримки учасників бойових дій зазвичай стосуються і їх сімей та мають такі заходи (Журба, Якушев, Тернова, Губар, 2021):

- виплата компенсацій за послуги у сфері житлово-комунального обслуговування членам сімей учасників бойових дій, які загинули.;

- надання одноразової матеріальної допомоги;

- компенсація витрат на установку лічильників для обліку витрат води та газу;

- забезпечення щорічного проведення профілактичних оглядів учасникам бойових дій та медикаментозне забезпечення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1303;

- забезпечення учасників бойових дій можливістю отримати послуги з зубопротезування з використанням сучасних матеріалів (за винятком дорогоцінних металів) та слухопротезування.;

- надання планової стоматологічної допомоги з використанням сучасних матеріалів;

- визначення необхідності та надання санаторно-курортного лікування та реабілітаційних засобів постраждалим учасникам бойових дій;

- здійснення заходів, щодо психологічної реабілітації постраждалих учасників бойових дій;

- забезпечення оздоровлення для дітей, чий батьки загинули або отримали поранення, контузії або каліцтва;

- забезпечення учасників бойових дій можливістю безкоштовно використовувати спортивні споруди, такі як спортивні зали, для проведення тренувань і занять спортом;

- надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу з метою подолання (мінімізації) складних життєвих обставин, у тому числі проведення психологічної роботи;

- допомога в пошуку роботи для демобілізованих військовослужбовців, включаючи можливість професійного навчання за замовленням роботодавця і створення нових робочих місць з компенсацією роботодавцю внесків на соціальне страхування в разі працевлаштування безробітних учасників бойових дій;

- надання учасникам бойових дій та членам їх сімей безкоштовної правової консультації та підтримки на початковому етапі;

- проведення культурно-мистецьких заходів;

- організація соціальної та професійної адаптації учасників бойових дій згідно постанови Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 432;

- виділення житла учасникам військових дій та членам сімей загиблих учасників згідно чинного законодавства та ін. (Постанова КМУ, 2004).

Починаючи з отримання відповідного статусу учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, а також члени сімей загиблих, мають право на безкоштовне отримання медичних препаратів та лікарських засобів.

В аптеках, у медичних закладах, які виписали терапію, можна отримати лікарські засоби безоплатно. При лікуванні без госпіталізації ліки видаються по місцю проживання. Особи, які користуються правом на пільгове використання ліків в лікувально-профілактичних органах управління, можуть безкоштовно отримати ліки в аптеках, визначених лікувально-профілактичними органами управління. При собі необхідно мати рецепт від лікаря та посвідчення (Закон України, 1993; Постанова КМУ, 1998).

Особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях, повинні отримати безоплатну психологічну та медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах з відшкодуванням витрат на проїзд до таких центрів та назад.

Перелік реабілітаційних установ, які надають послуги з психологічної реабілітації, надає Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Послуги з психологічної реабіліта-

ції включають: психологічну діагностику, психологічну освіту та інформування, психологічне консультування, психологічну підтримку та супровід, психотерапію, групову роботу.

Після цього між органом соціального захисту населення, особою та адміністрацією реабілітаційного закладу укладається тристоронній договір про користування та надання реабілітаційних послуг.

Законом передбачено відшкодування послуг з психологічної реабілітації. Для цього фізичній особі необхідно подати заяву до органу соціального страхування за місцем реєстрації чи фактичного проживання чи дислокації військовослужбовців. Щоб скористатися санаторно-курортним лікуванням, необхідно зареєструватися в службі соціального захисту населення за місцем проживання.

Учасники бойових дій мають можливість вільного вибору санаторію. Для цього необхідно вибрати потрібний заклад і повідомити про свій вибір у відділ соціального захисту. Далі працівники соціального захисту перевіряють, чи відповідає установа встановленим вимогам. Після цього укладається тристороння угода між органом соціального забезпечення, особою та адміністрацією закладу для отримання пільг для лікування в санаторії.

Якщо протягом двох років особа не отримає безкоштовну путівку на санаторно-курортне лікування, законом передбачено право на грошову компенсацію вартості такого лікування. Зазначений дворічний строк починається з моменту звернення за призначенням пільг або виплати грошової компенсації.

Важливо знати, що діти учасників бойових дій або їхніх батьків, які загинули в зоні бойових дій, мають право на одну безкоштовну путівку до дитячого оздоровчого закладу на рік, якщо в цьому році таких путівок не було видано (Закон України, 1993; Закон України, 1992; Постанова КМУ, 1998).

За кордоном також діють системи, які пропонують психологічну допомогу солдатам, у яких проявляються проблеми зі здоров'ям психічного характеру або набули важку бойову травму. Далі будуть розглянуті концептуальні американські та ізраїльські підходи надання психологічної підтримки в бойових ситуаціях.

Механізм психологічної підтримки в Сполучених Штатах організована таким чином:

командири підрозділів і молодший медспеціаліст виявляють потерпілих під час бойових завдань і оперативно надають першу психологічну допомогу, далі транспортують постраждалих до медичного центру батальйону. В подальшому вони отримують психологічну допомогу. Окрім цих заходів, для постраждалих проводилися імпровізовані бойові навчання, зустрічі з іншими військовослужбовцями та двотижневі психологічні заходи. Для забезпечення цієї підтримки в медичній частині працюють психолог, психіатр і соціолог. Якщо позитивний прогрес терапії відсутній, то лікування продовжують у спеціалізованому стаціонарі або шпиталі. Експерти оцінюють результативність такої підтримки в 45-75% (Макаренко, 2018).

Система психологічної допомоги в Ізраїлі є складною за своєю природою і діє за визначенням командирами осіб із ознаками психологічних проблем безпосередньо в підрозділах. Бійців відправили в батальйонний госпіталь на кілька годин психологічної роботи. Для цього використовують психотерапію, при необхідності медикаменти, організують спілкування з командирами та іншими військовослужбовцями. При відсутності позитивних результатів системи заходів, постраждалих направлять до Управління охорони здоров'я на термін до двох тижнів. За оцінками експертів, ефективність такої підтримки становить 25-55% (Макаренко, 2018).

Досвід участі іноземних військ у військових подіях сучасності переконливо підтверджує той факт, що система комплексної психологічної допомоги учасникам бойових дій корисна та необхідна. Без конкретної системи допомоги в психологічній сфері, досить складно досягти високої бойової активності воїнів і ефективного розв'язання ними бойових завдань у локальних воєнних конфліктах. Організація сукупного позитивного психологічного сприяння військовослужбовцям, які постраждали від психічних травм, має ціль надати психологічний супровід, сприяти мобілізації й активізації бойової готовності та боєздатності, знизити психологічне напруження та втому, швидко повернути в підрозділи військових, які за типом психічних уражень не мають гострої необхідності в госпіталізації, відновлення ментальної стійкості підрозділів з дезорганізованими проблемами. Виходячи із всього вищепереліченого, комп-

лексна система соціально-психологічної допомоги, зобов'язана зважати на бойовий досвід, згідно якого були створені базові положення психологічної допомоги (Макаренко, 2018):

Простота – діагностичні, терапевтичні та реабілітаційні заходи мають бути простими та загальнодоступними.

Близькість – психологічна підтримка повинна надаватися якомога ближче до підрозділу та всередині нього.

Надійність – організація психологічної допомоги покликана формувати і підтримувати у військовослужбовців впевненість в обов'язковому прийнятті необхідної медичної допомоги.

Швидкість – реабілітацію слід починати якнайшвидше після виявлення ознак психічного розладу.

Отже, узагальнюючи вищевикладений матеріал за визначеною проблематикою з'ясовано, що проблема надання психологічної допомоги кожному постраждалому військовослужбовцю необхідний майбутній розвиток через модерніза-

цію базових форм надання психологічної роботи в елементах психологічної діагностики, психотерапії, психологічної профілактики і психологічної гігієни, психологічної реабілітації, психологічній освіті та консультуванні. Також слід зазначити, що механізм надання сукупної психологічної допомоги військовослужбовцям повинна містити в собі діагностику, профілактику, психотерапію, консультування, корекцію. Ці дії має здійснювати кваліфікований спеціаліст.

Висновки. Проведений аналіз та дослідження дає можливість створити повну картину щодо основних елементів соціально-психологічної реабілітації, тобто вона повинна мати комплексний характер, здійснюватися спільно з іншими видами реабілітації, а саме: медичною, педагогічною та професійною реабілітацією. Цей метод проведення соціально-психологічної реабілітації сприятиме досягненню позитивних результатів у лікуванні та відновленні фізичного та психічного здоров'я учасників бойових дій у сучасних обставинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. Міністерство у справах ветеранів України. URL: <https://data.mva.gov.ua> (дата звернення: 09.12.2022).
2. В Україні налічується майже 500 тисяч учасників бойових дій – Мінветеранів запустило веб-сторінку зі статистикою. Міністерство у справах ветеранів України. URL: <https://cutt.ly/60e5HwK>. (дата звернення: 09.12.2022).
3. Журба І.О., Якушев О.В., Губар О.Є., Тернова Л.Ю., Самара Н.С. (2021) Соціальна робота як складова політики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб регіону. *Зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. Вип. 63. Черкаси: ЧДТУ, С.147-156.
4. Журба І.О., Якушев О.В., Тернова Л.Ю., Губар О.Є. (2021) Соціальний захист безробітних учасників АТО/ООС в контексті діяльності державної служби зайнятості України *Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки*. Вип. №4, Черкаси: ЧНУ, С.124-132.
5. Корольчук М. С., Корольчук В. М., Миронець С. М., Тімченко О.В., Осьодло В. І., Ржевський Г. М., Максименко К. С. (2014) Психологія праці в звичайних та екстремальних умовах. Навч. посіб. для студ. ВНЗ. К.: Київ. нац. торг. ун-т, 523 с.
6. Коупленд Н. (1991) Психологія та солдат. (А. Т. Сапронова та Ю. М. Каторинича. пер, з англ.) М.: Воєніздат, 74 с.
7. Макаренко С. С. (2018) Соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. Т. 13, № 3. 2018, С. 89-90.
8. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 208 с.
9. Посттравматичний стресовий розлад: визначення, ризику, алгоритм надання первинної допомоги. 2022. URL: <https://health-ua.com/article/70798-posttraumatichnij-stresovij-rozlad-viznachennya-riziki-algoritm-nadannya-pe>. Post-traumatic stress disorder (PTSD) and war-related stress
10. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1303 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-p#Text> (дата звернення: 06.12.2022).
11. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2004 р. № 785 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2004-p#Text> (дата звернення: 06.12.2022).
12. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

13. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 06.12.2022).
14. Реабілітація учасників АТО. *WikiLegal*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Реабілітація_учасників_АТО (дата звернення: 06.12.2022).
15. Скільки в Україні ветеранів АТО й від яких відомств?. URL: https://texty.org.ua/fragments/97005/Skilky_v_Ukrajini_veteraniv_ATO_j_vid-97005/ (дата звернення: 09.12.2022).
16. Стасюк В. В. (2005) Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів. К.: НАОУ, 322 с.
17. Prodanova L., Zakharova O., Yakushev O., Yakusheva O. (2022) Threats to the agricultural and forestry sector of the world economy through the prism of war in Ukraine. *Crisis Management and Safety Foresight in Forest-Based Sector and Smes Operating in the Global Environment*. 15th International Scientific Conferenc WoodEMA 2022. Conference paper collection. Trnava, P.379-387.

REFERENCES:

1. Analitichna informacija za danymy Ministerstva u spravah veteraniv Ukrai'ny. Ministerstvo u spravah veteraniv Ukrai'ny [Analytical information according to the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. Ministry of Veterans Affairs of Ukraine] URL: <https://data.mva.gov.ua> (date of application: 09.12.2022) [in Ukrainian].
2. V Ukrai'ni nalichujet'sja majzhe 500 tysjach uchasnykiv bojovyh dij – Minveteraniv zapustylo veb-storinku zi statystykoju. Ministerstvo u spravah veteraniv Ukrai'ny [There are almost 500,000 combatants in Ukraine – the Ministry of Veterans Affairs has launched a website with statistics. Ministry of Veterans Affairs of Ukraine] URL: <https://cutt.ly/60e5HwK>. (date of application: 09.12.2022) [in Ukrainian].
3. Zhurba I.O., Yakushev O.V., Gubar O.E., Ternova L.Yu., Samara N.S. (2021) Social'na robota jak skladova polityky social'nogo zahystu vnutrishn'o peremishhenyh osib regionu [Social work as a component of the policy of social protection of internally displaced persons in the region] *Coll. of science Proceedings of the Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences. Vol. 63. Cherkasy: ChDTU, P.147-156. (Professional Edition). Index Copernicus. DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.63.2021.250455> [in Ukrainian].*
4. Zhurba I.O., Yakushev O.V., Ternova L.Yu., Gubar O.E. (2021) Social'nyj zahyst bezrobitnyh uchasnykiv ATO/OOS v konteksti dijal'nosti derzhavnoi' sluzhby zajnjatosti Ukrai'ny [Social protection of unemployed participants of ATO/OOS in the context of the State Employment Service of Ukraine] *Bulletin of Cherkasy University. Series: Economic Sciences. Vol. No. 4, Cherkasy: ChNU, P. 124-132. (Professional Edition). Index Copernicus. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-4-124-132> [in Ukrainian].*
5. Korolchuk M. S., Korolchuk V. M., Myronets S. M., Timchenko O. V., Osyodlo V. I., Rzhevsky G. M., Maksimenko K. S. (2014) Psihologija praci v zvyčajnyh ta ekstremal'nyh umovah [Psychology of work in ordinary and extreme conditions] *Education manual for students university K.: Kyiv. national auction. university*, 523 p. [in Ukrainian].
6. Copeland N. (1991) Psihologija ta soldat [Psychology and the soldier] (A. T. Saprionova and Yu. M. Katorynych. trans., from English) M.: Voenizdat, 74 p. [in Ukrainian].
7. Makarenko S. S. (2018) Social'no-psyhologichna rehabilitacija uchasnykiv bojovyh dij [Social and psychological rehabilitation of combatants. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. Vol. 13, No. 3. P. 89-90. URL: <https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3> (date of access: 06.12.2022). [in Ukrainian].
8. Osnovy rehabilitacijnoi' psihologii': podolannja naslidkiv kryzy [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis] Tutorial. Volume 1. Kyiv, 2018. 208 p. [in Ukrainian].
9. Posttravmatychnyj stresovyj rozlad: vyznachennja, ryzyky, algorytm nadannja pervynnoi' dopomogy [Post-traumatic stress disorder: definition, risks, primary care algorithm]. 2022. URL: <https://health-ua.com/article/70798-posttravmatichnij-stresovij-rozlad-viznachennja-rizyki-algoritm-nadannya-pe>. Post-traumatic stress disorder (PTSD) and war-related stress [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny Pro vporjadkuvannja bezoplatnogo ta pil'govogo vidpusku likars'kyh zasobiv za receptamy likariv u razi ambulatornogo likuvannja okremykh grup naselennja ta za pevnymy kategorijamy zahvorjuvan' [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On regulating the free and subsidized dispensing of medicines according to doctors' prescriptions in the case of outpatient treatment of certain groups of the population and for certain categories of diseases] № 1303 (1998, August 17) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-п#Text> (date of application: 06.12.2022). [in Ukrainian].
11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny Pro zatverdzhennja Porjadku vyplaty groshovoi' kompensacii' vartosti sanatorno-kurortnogo likuvannja dejakym kategorijam gromadjan [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Procedure for payment of monetary compensation for the cost of sanatorium-resort treatment to certain categories of citizens] № 785 (2004, June 17) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2004-п#Text> (date of application: 06.12.2022). [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy Pro pensijne zabezpechennja osib, zvil'nenyh z vijs'kovoi' sluzhby, ta dejakyh inshyh osib [Law of Ukraine On pension provision of persons discharged from military service and certain other persons] № 2262-XII (1992, September 04) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (date of application: 06.12.2022). [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy Pro status veteraniv vijny, garantii' i'h social'nogo zahystu [Law of Ukraine On the status of war veterans, guarantees of their social protection] № 3551-XII (1993, October 22) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (date of application: 06.12.2022). [in Ukrainian].
14. Reabilitacija uchasnykiv ATO. [Rehabilitation of ATO participants] WikiLegal. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Rehabilitation_of_the_ATO_participants (date of application: 06.12.2022). [in Ukrainian].
15. Skil'ky v Ukraini veteraniv ATO j vid jakyh vidomstv? [How many ATO veterans are there in Ukraine and from which departments?] URL: https://texty.org.ua/fragments/97005/Skilky_v_Ukrajini_veteraniv_ATO_j_vid-97005/ (access date: 09.12.2022). [in Ukrainian].
16. Stasiuk V. V. (2005) Systema social'no-psychologichnogo zabezpechennja funkcionuvannja vijs'kovyh pidrozdiliv v umovah zbrojnyh konfliktiv [The system of social and psychological support for the functioning of military units in the conditions of armed conflicts] K.: NAOU, 322 p. [in Ukrainian].
17. Prodanova L., Zakharova O., Yakushev O., Yakusheva O. (2022) Threats to the agricultural and forestry sector of the world economy through the prism of war in Ukraine. *Crisis Management and Safety Foresight in the Forest-Based Sector and SMEs Operating in the Global Environment*. 15th International Scientific Conference WoodEMA 2022. Conference paper collection. Trnava. P.379-387. [in English].